

Ilkka Mäkinen

Nödvändighet af LainaKirjasto

Ilkka Mäkinen: "Nödvändighet af LainaKirjasto": modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Väitöskirja. Hki: SKS, 1997. 459 s. (English summary on pp. 443-452: "The Necessity for the Lending Library": The Introduction of the Modern "Desire to Read" into Finland and the Institutions of Reading.)

Väitöskirja käsittelee lukemisen ja lukemisen instituutioiden eli kirjastojen, lukuseurojen yms. historiaa Suomessa 1870-luvun alkuun. Tutkimus tuo esiin runsaasti sekä ennestään tuntematonta aineistoa että liittää laajempaan yhteyteen aiemmin irrallisina esiintyneitä tietoja. Uutta tietoa on saatu monista unohtuneista kirjastohankkeista. Kirjastoaiheisesta keskustelusta löytyi uusia puheenvuoroja, esim. Matias Achrenin muistio vuodelta 1831 ja aikaisemmin huomattomia sanoma- ja aikakauslehtipuheenvuoroja.

Lukemisen tapojen ja tyylien historialliset muutokset liitetään modernin ihmisen syntyn uuden ajan alussa. N. Elias, M. Foucaultin ja P. Alasuutarin ajatuksia kehitellen lukeminen todetaan yhdeksi modernin ihmisen tunnusmerkiksi. Lukuhalu nähdään historiallisena ilmiönä ja sosiaalisen konstruktiona, ei ihmisen myötäsyttyisenä ominaisuutena.

Uuden ajan alkuun saakka vain oppineet, papit ja hoviväki lukivat aktiivisesti. Muussa yhteiskunnassa lukeminen, jos oli lukutaitoakaan, oli säädystä riippumatta rituaalista toistolukemista. Uuden ajan alussa lukemisessa alkoi tapahtua eriytymistä. Aktiivinen lukeminen levisi säätyläistöön ja edelleen yhä laajemmalle yhteiskunnassa, 1700-luvulla porvaristoon ja 1800-luvun aikana maalaisväestöön ja kaupunkien työväestöön. Lukuhalun leviäminen on jatkunut keskeytyksettä kohdatakseen vasta nykyään ensimmäisen vakavan kriisinsä.

Lukuhalun yhtäkkiseltä näyttävä puhkeaminen huolestutti yhteiskunnan auktori-

teetteja erityisesti Saksassa 1700-luvun lopussa. Puhuttiin sairaalloisesta Lesesuchtista ja Lesewutista. R. Engelsingin mukaan juuri tuolloin tapahtui lukemisen tyyllissä suuri murros. 1700-luvun lopulle saakka vallitsevana oli hänen mukaansa intensiivinen eli toistolukeminen, jossa luettiin yhä uudelleen kourallista hengellisiä kirjoja. Uudessa lukemisen tyyllissä luettiin jatkuvasti uusia tekstejä eikä kerran luettuun juuri palattu. Engelsing kutsuu tätä modernia lukemisen tyyliä ekstensiiviseksi lukemiseksi. Engelsingin erottelua kehitetään tutkimuksessa edelleen.

Puhuttaessa lukuvimmasta on useammin kyse aikalaisten reaktioista ja ilmaistuista asenteista kuin mitattavista muutoksista lukemisessa. Lukuhalun oletettiin leviävän sekä sosiaalisesti että maantieteellisesti. Tämä oletuksen pyritään osoittamaan olleen olemassa myös Pohjolassa ja Suomessa. Uuden lukemisen tavan haitallisista muodoista keskusteltiin Ruotsin ja Suomenkin lehdistössä. Leviämisen väylänä nähtiin saksalainen käännöskirjallisuus, erityisesti romaanit.

Vapauden ja kustavilaisella ajalla Suomessa säätyläiset omaksuivat eurooppalaisen lukemisen vallankumouksen, samat mieltymykset mutta myös samat pelot kuin mannermaalla. Aktiivisen lukemisen leviäminen merkitsi myös lukuseurojen syntymistä Suomeen. Lukuseurojen esivaiheita olivat sanomalehtien tilausrenkaat, jollainen toimi Turun akatemian piirissä jo 1690-luvulla, 1700-luvun puolivälissä maan sisäosissakin. Organisoidumpaa yhteistyötä oli lukupiiri, jollainen nimellä Bok Societet toimi 1760-

luvun alussa Vaasan ympäristöpitäjissä. Lukupiirissä kukin 12 jäsenestä, enimmäkseen pappeja ja maanmittareita, hankki vuorollaan kirjan, joka sitten kiersi jäsenillä luettavana. Yhteistä kirjastoa ei ollut. 1780-luvulla lukuseuramaista toimintaa oli myös Viipurissa, joskin tiedot siitä ovat vähäiset. Seuraava vaihe lukuseurojen kehityksessä oli lukukirjasto, jolla oli oma pysyvä kirjasto. Ensimmäinen lukukirjasto perustettiin v. 1794 Vaasaan, myöhemmin niitä syntyi moniin rannikkokaupunkeihin, joihinkin sisämaan kaupunkeihin ja lisäksi Leppävirran pitäjään.

Lukukirjasto ja kaupallinen lainakirjasto pysyivät manner-Euroopassa erillisinä ja eriluonteisina instituutioina, edellinen miehisen arvostetun lukemisen työssijana, jälkimmäinen halveksittuna romaanivuokraamona tyypillisinä asiakkaanaan naiset. Suomalaisissa pikkukaupungeissa lukukirjastot omaksuivat usein myös lainakirjaston roolin. Turun lukuseura (per. 1798) tosin oli akateeminen ja miehinen laitos. Saksassa kehittyi lukukirjastosta monipuolisempi versio, lukukabinetti. Sellaiseksi voi luonnehtia helsinkiläistä Akateemista lukuseuraa (per. 1847). Yleisten lukuseurojen lisäksi Suomeen syntyi 1830-luvulta lähtien ns. fakkilukuseuroja lääkärien, upseerien ja pappien keskuuteen. Ensimmäinen kaupallinen lainakirjasto perustettiin Turkuun v. 1801, sittemmin niitä oli Turussa ja Helsingissä lähes keskeytyksettä. Niitä oli useissa pienemmissäkin kaupungeissa.

Lukijakunnan kasvusta huolimatta enemmistö eli perinteellisen oraalisen kulttuurin piirissä. Ei ollut ollenkaan selvää tai toivottavaa, että rahvas omaksuisi samanlaisen lukemisen tavan kuin säätyläiset. Tätä kysymystä pohdittiin valistuksen hengessä. Tutkimuksessa selvitetään, millaiseksi Suomessa 1700- ja 1800-luvulla koettiin lukuvimman uhka ja lukuhalun toivo analysoimalla muutosta säätyläisten keskustelussa rahvaan lukemisesta ja kirjastoista. Aluksi luotettiin enimmäkseen suulliseen tiedonvälitykseen, koska ei uskottu kansassa olevan omaehtoista lukuhalua. Suomessakin harkittiin ns. pitäjänlukuseuroja, joissa säätyläiset olisivat keskustellen valistaneet rahvasta. Ensimmäi-

senä rahvaankirjastona pidetyn Anjalan Regina-koulun kirjaston taustalla oli tällainen ajatus. Kokeilut olivat kuitenkin vähäisiä ja yksittäisiä. Lopulta alettiin olettaa, että tavallisessa oppimattomassa kansassakin on lukuhalua. Käännekohtaksi paikallistetaan sanomalehtikeskustelu 1840- ja 1850-luvuilla. Rahvaan lukemista koskevan retoriikan muutos mahdollisti laajamittaisen kirjastojen perustamisen. Kirjastojen perustamisesta lukemiseen johdattavana väylänä tuli moraalinen velvoitus, mitä kuvaa tutkimuksen nimessä oleva August Cygnæuksen huuhahtus Petäjäveden seurakunnan kuulutuskirjassa 29.6.1856: "Nödvändighet af Laina-Kirjasto". Määrällisesti eniten kirjastojen perustamiseen vaikutti arkkkipiispa E. Bergenheimin Krimin sodan jälkeen aloittama kirjastokampanja. Enemmän tai vähemmän selittämättömästi kumpuava lukuhalu tai sen kanssa kilpailevat rinnakkaiskäsitteet, kuten rationaalinen 'tiedonhalu', olivat niin voimakkaita, että ne otettiin myös ideologiseen käyttöön. Oletus potentiaalisen lukuhalun olemassaolosta voidaan nähdä myös Snellmanin ja fennomaanien kansansivistysajattelun ja -ohjelman oleellisena osana. Kirjastojen perustaminen ja kansankirjallisuuden tuottaminen olivat kansallisia tehtäviä. Menestymistä tässä taistelussa voitiin seurata lukuhalun vaihteluista. Kirjastojen käytön tasosta tuli tärkeimpiä lukuhalun osoittimia. Haluttiin tilastoida lukuhalu. Pyrkimystä toteuttivat Werkko kirjastokartoituksellaan ja monet erilaiset tilastointihankkeet hänen jälkeensä.

Werkosta virisi myös toinen pyrkimys: ajatus lukuhalusta pyrki vapautumaan fennomaanien välineellisestä pakkopaidasta itsenäiseksi kirjastoaatteeksi. Fennomaanien kansansivistysajattelussa välineellinen 'tiedonhalu' tai 'sivistyksen tarve' yms. sai ylliotteen, jota sortovuosien, kielitaistelun ja sisällissodan paineet vahvistivat. Itsenäisyyden aikana jatkui 'lukuhalun' ja 'tiedonhalun' kamppailu, johon 1960-luvun alun kirjastolainsäädäntö toi rinnakkainelon ja v. 1986 kirjastolaki vivahteikkautta. Näin tavoitteiden dialektiikkaa on seurattu muutaminkin pitkin harppauksin nykyaikaan.